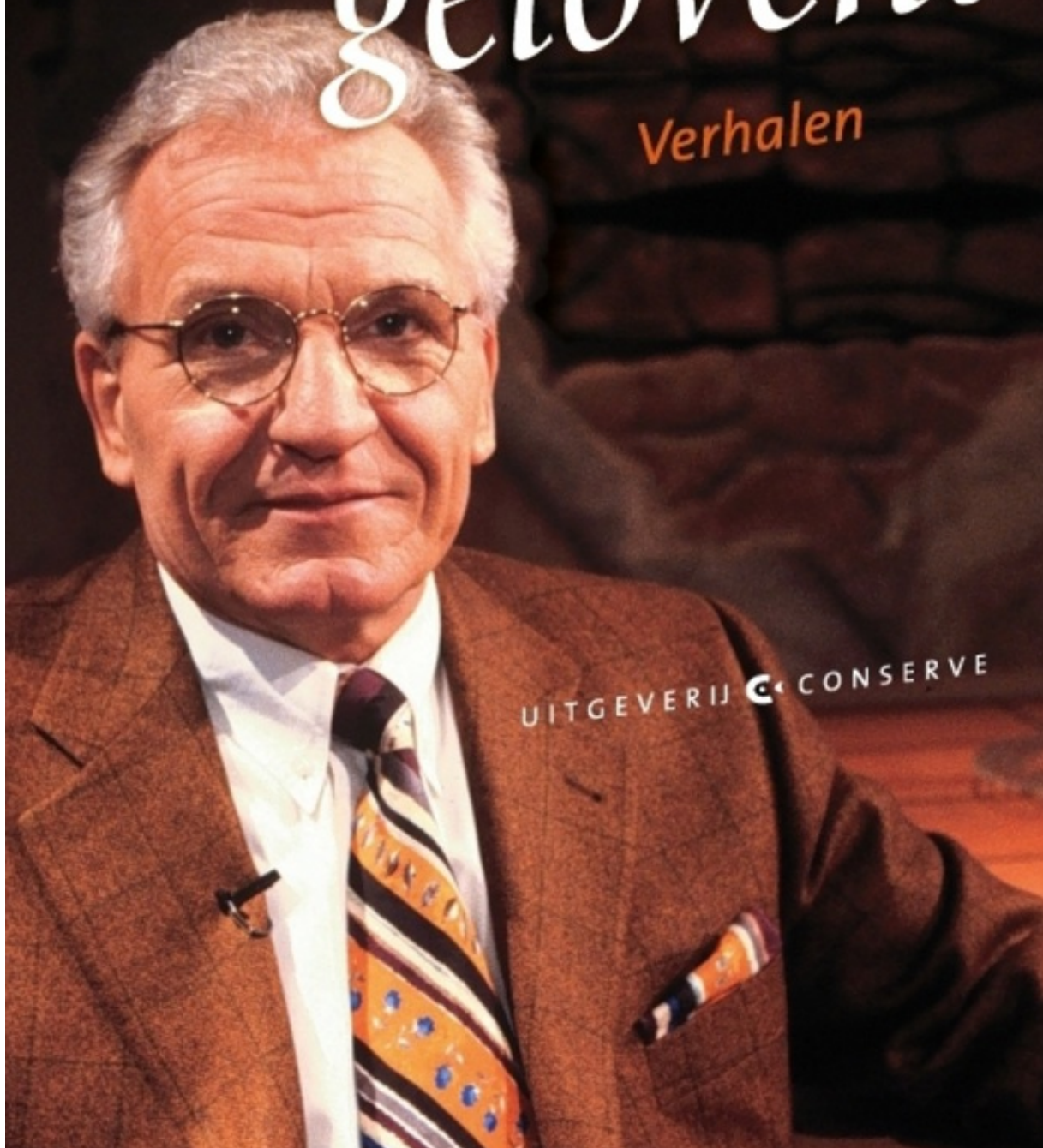

FEIKE ter VELDE

Alles is geloven!

Verhalen

UITGEVERIJ CONSERVE

Feike ter Velde
ALLES IS GELOVEN!

[Uitgeverij De Rode Kamer | Haarlem](#)

De Hongerwinter

Het is koud buiten, maar dat is normaal in februari. Vooral 's morgens vroeg, als de kachel nog niet was aangemaakt, was het koud als je in je onderbroek de trap afliep naar beneden en in een half donkere woonkamer kwam. Mijn moeder heeft die morgen met een krant en wat aanmaakhoutjes de kachel aangemaakt, maar echt branden deed hij nog niet. Het was een potkacheltje met een zilverkleurig deksel dat als een kerktorentje omhoogliep en daar bovenop zat een ronde knop. Dat deksel kon eraf, maar als de kachel brandde kon die knop flink heet zijn. Je moest dan het deksel eraf halen met een handdoek of een theedoek uit de keuken. Daarna legde je het deksel neer op de plaat onder de kachel en niet op de linoleum achtige vloerbedekking. Daar zaten wel al brandvlekken op van brokjes brandend hout die ooit een keer uit de kachel waren gekomen tijdens het opstoken. Die gloeiende stukjes hout brandden onmiddellijk in de vloer bedekking nog voordat ze met een soort tang konden worden opgepakt. Het waren enkele tientallen brandvlekken, vooral aan de voorkant van de kachel. Was het deksel van de kachel af, dan kon daar een pan of een ketel op staan om water of iets anders in te koken. Een keer waren de suikerbieten overgekookt en dat gaf veel ingebrande vlekken op de kachel, die er nooit meer zijn afgegaan. Rond de bovenkant liep een eveneens zilverkleurige rand en dan liep de kachel als een soort brede pijp naar beneden, met aan de voorkant een deurtje, daaronder de asla en aan de achterkant de pijp die de met blauwe tegels beklede schoorsteenmantel inging. Die pijp was wel een halve meter lang en kon soms roodgloeiend zijn, maar dat mocht niet, want dan brandde de kachel te hard, wist ik. Tussen de schoorsteenmantel en de kachel was een ruimte op de grond, waar je op je buik met een boek kon liggen. Een plaatjesboek, want lezen kon ik toen nog niet. Het plekje achter de kachel en onder de pijp was een van de fijnste, de warmste en de meest huiselijke plekjes in mijn ouderlijk huis. Daar vond ik bescherming, intimiteit met mijn plaatjesboekjes. Later zou ik daar heel wat boeken lezen.

In de Brede Steeg, tussen twee blokken rijtjeshuizen loopt een buurjongen een boterham weg te werken. Een witte boterham met boter en suiker. Het is de roodharige Maarten, die bijna een kop groter is dan ik. Hij schreeuwt wat naar een buurmeisje, maar ik hoor niet wat hij zegt. Ik ben maar in één ding geïnteresseerd: die dikke witte boterham met boter en suiker. Ik heb honger, erge honger en ik ben koud geworden. Het is februari 1945 en mijn vader is nog niet thuisgekomen. Hij is weg en we weten niet waarheen. Later zou ik begrijpen dat hij was ondergedoken

ergens in een buitengebied van Noord-Holland. Mijn moeder, drie broers en ik wachten op mijn vader met enige spanning, want we weten niet wanneer hij terugkomt. Wanneer hij kan terugkomen. Dat kan alleen als het gevaar voor hem geweken is. Hij maakte deel uit van een verzetsgroep in Zaandam. Het hoofd van de school, meester Van Os, gaf leiding aan allerlei ondergrondse activiteiten, zoals het vervalsen van voedselbonnen, maar misschien ook wel het te water laten storten van een Duitse locomotief op de spoorlijn Amsterdam-Enkhuizen. De locomotief stortte van de spoorbrug aan het begin van onze straat naar beneden de Zaan in. Samen met mijn broer ging ik kijken naar de takelwerkzaamheden om de stoomlocomotief boven water te krijgen en op de rails te zetten. Dat wilde ik zien. We lagen in het hoge, gele gras van de spoordijk om nog net wat te kunnen zien. Eerder waren we door Duitse soldaten weggestuurd. Maar we wilden kijken, dus gingen we niet weg. Ik heb de locomotief in de takels zien hangen en druipend van het water boven zien komen.

Het is oorlog en het is de Hongerwinter. Nooit heb ik me, vier jaar oud, zo gerealiseerd dat ik honger heb dan toen ik Maarten daar in de Brede Steeg zag happen in die dikke boterham. Ik bedenk nog hoe ik mijn deel van die boterham zou kunnen bemachtigen. Maar dat gaat niet, ik kan Maarten niet aan en ik durf niet. Misschien, als mijn grotere broers erbij waren geweest hadden we iets kunnen ondernemen. Maar die zijn niet in de buurt. Die dag loopt ten einde en het is bedtijd. We zitten dichtbij de kachel en die brandt gelukkig. Dat was altijd onzeker. Er moest iets zijn om te stoken. Maar kolen waren erg duur, dat wist ik wel. Soms werd er wat hout gebracht door mensen die ik niet kende, maar kolen moesten van de gasfabriek komen. Die fabriek lag niet zo ver van onze woonwijk, ontdekte ik later. In die tijd was het voor mij een heel eind lopen. Met mijn grotere broer ging ik regelmatig een zak kolen halen, cokes, dat overbleef van de vergassing van antraciet. Cokes was een restproduct en daarom goedkoop. Het zag eruit als zwarte lava, licht van gewicht en vol gaatjes. In mijn ogen was het bijna zwart goud, want ik was me erg bewust van de noodzaak veel cokes in voorraad te hebben voor onze kachel. Als we dan een zak hadden gekocht, een halve mud, dan tilden we de zak op de fiets van mijn moeder, een damesfiets met een gebogen stang naar onderen. Daar paste de halve mud cokes precies op. Ieder aan een kant zeulden we lopend de zware maar kostbare jutezak naar huis. Wat aan herinnering bleef waren vooral de koude handen. Als het vroom hadden we extreem koude en zere handen en vingers. Het was soms bijna niet mogelijk meer de zak kolen recht te trekken als die bijna van de fiets was af gegleden. Mijn handen waren te koud en mijn vingers deden te veel pijn. Maar het moest. We moesten thuishkomen met onze buit. De kachel moest branden. Ik voelde

me bijna persoonlijk verantwoordelijk voor het behaaglijke vuurtje in onze kachel. De inspanning van het eind lopen met de zware vracht cokes was dat meer dan waard.

Hoe ik het heb gehoord weet ik niet meer, maar er was ook cokes gevonden op een braakliggend terrein bij de gasfabriek. Ik ga kijken en zie enkele mensen op hun knieën op de koude grond graven, schrapen meer, om de cokes van de oppervlakte op te rapen en in een meegenomen zak te doen. Ik hol naar huis om een emmer te halen en een klein schepje en ben ook aan het werk gegaan. Het is koud daar, maar de opbrengst in mijn emmer doet mij de kou trotseren en soms vergeten. Ik kijk met groot genoegen naar de zwarte opbrengst in mijn emmer. Als ik thuiskom is het bijna donker. Trots toon ik mijn moeder wat ik heb verzameld en waarmee ik dat hele eind naar huis heb lopen zeulen. De kachel kon blijven branden op de inhoud van mijn emmer. Niet zo erg lang, maar toch wel een beetje en dat maakt mij trots en blij. De volgende dag ga ik er weer heen.

Als ik naar het vuur in de kachel door de raampjes van het deurtje kijk, denk ik aan de witte boterham met boter en suiker. Maarten van de overkant, schuin links aan de overkant van de straat als je uit het raam van de woonkamer keek, had lekker te eten gehad die middag. Ik niet en ik heb honger. Maar niemand zegt dat, terwijl mijn broers toch ook honger moeten hebben. We hebben de hele dag nog niets gegeten, maar nu is het bedtijd geworden. Op de schoorsteenmantel staat een schemerlampje met een geel leerachtig lampenkapje erop. Onder de trap naar boven staat, achter een van de traptreden, een radio. Je kunt het schot weghalen en dan naar de rechterkant de radio voelen en hem naar voren halen. Daar zitten we om die tijd 's avonds op de trap. Dan komt de muziek en we horen een mannenstem iets zeggen over *te land, ter zee en in de lucht*. Ik weet niet precies waar het over gaat, maar het geluid, de muziek, de stem en de woorden zijn heel vertrouwd voor me geworden. Maar we mogen alleen naar de radio luisteren als vader thuis is en die is er niet. Nog steeds niet. Het begint wel lang te duren, maar niemand weet iets. Het is bedtijd geworden. Drie jongens, onder wie ik, moeten naar boven. Mijn oudste broer hoeft nog niet. Hij mag een halfuur langer opblijven. Weg van de warme kachel, door de koude keuken, rechtsaf en zo de trap op. Overal is het koud in huis. Mijn moeder sluit het raam van de slaapkamer, dat de hele dag open heeft gestaan. Want open ramen overdag, dat moet altijd, vindt ze. Ik slaap naast mijn jongere broertje, ik vier en hij drie jaar oud. Mijn moeder stopt de dekens om ons en het matras heen. Ook het bed is koud. Mijn witte hemd en onderbroek bieden niet veel bescherming tegen de kou. Vooral mijn benen registreren de winterkou in mijn bed. Mijn moeder zegt nog wat. Ze bidt een

kindergebedje met ons: *Ik ga slapen, ik ben moe. 'k Sluit mijn beide oogjes toe. Here, houd ook deze nacht, over mij getrouw de wacht. Amen.* Het Amen zeggen mijn broertje en ik hardop mee. Dan doe ik mijn ogen weer open en zie moeders grote ogen gevuld met tranen. Waarom huilt ze, denk ik. Ik word er verdrietig van. Is het omdat mijn vader niet is thuisgekomen? Ik had nog wel een hele emmer kolen voor de kachel meegenomen. Ik was trots en blij om wat we nu hebben. En morgen ga ik weer kolen halen. Moeder draait het licht uit en verlaat de kamer. De deur blijft altijd openstaan. Ze loopt de trap af en roept nog een keer, zoals altijd, dat we lekker moeten gaan slapen. Maar ik meen dat haar stem anders klinkt. Ze is ook eerder weg dan anders, bedenk ik. Ik zie haar in gedachte naar beneden lopen, hoor haar de deur onderaan de trap sluiten en denk: ze huilt! Ik word heel verdrietig. Mijn broertje slaapt al als ik langzaam warm begin te worden en mijn oren en wangen zelfs gaan gloeien. Ik denk aan de kolen, de emmer en het schepje. Ik denk aan het braakliggende terrein en zie in mijn verbeelding nog heel veel kolen. Als ik een kar zou hebben, dan zou ik in één keer veel meer kunnen meenemen. Misschien kan ik ons stepje meenemen en daar de emmer op zetten, dan wordt-ie niet zo zwaar als vanmiddag. Want toen ik bij de voorkant van onze straat was, net onder het spoorviaduct door, kon ik bijna niet meer. Ik heb toen de emmer neergezet. Mijn armen deden ook zeer en mijn handen waren heel erg koud. Maar ik was er gekomen, met een volle emmer! En morgen ga ik weer. Het is pikkedonker in de slaapkamer, maar nu warm in bed.

Beneden hoor ik een harde stem die ik meteen herken: buurman Doets van verderop in onze straat. Ik kan niet horen wat hij zegt, maar de voordeur slaat dicht en hij moet nu binnen zijn. Hij praat nog steeds en moeder opent de trapdeur en roept naar boven: 'Jongens, beneden komen!' Ik hoor dat haar stem anders klinkt dan toen ze korte tijd daarvoor naar beneden liep. Ik ben direct wakker, mijn broertje niet. Ik schud aan hem en trek aan zijn arm om hem mee te nemen naar beneden. Er moet wel iets heel bijzonders zijn, 's avonds laat uit bed. Dat gebeurt nooit. Vier jongens in wit ondergoed hollen naar beneden, mijn kleine broertje direct achter mij aan. Ik moest altijd voor hem blijven lopen, de trapleuning goed vasthouden en er voor zorgen dat hij niet naar beneden zou vallen. In de kamer stond de rijzige gestalte van buurman Doets. Ik had het dus goed gehoord. Op tafel staat een grote grijze pan. Het is koud in de kamer, maar de pan damp. Eten, denk ik onmiddellijk. Daar moet eten in zitten! We moeten aan tafel gaan zitten, borden en lepels liggen al klaar. Uit de pan steekt een grote soeplepel en buurman Doets begint zelf op te scheppen. Eerst mijn moeder, dan mijn oudste broer, dan mijn broer daaronder en dan ben ik aan de beurt

en mijn jongste broertje. We zijn gewend eerst te bidden voor eten, dus we wachten totdat iedereen heeft. Buurman Doets gaat niet naar de kerk, dus die bidt niet, had ik al bedacht. Moeten wij dit nu toch doen? Mijn moeder gaat voor in dankgebed, maar ik hoor er niets van. Ik ruik dat wat op mijn bord ligt en zuig de geur zo diep mogelijk op: bruine bonensoep, weet ik. Het gebed is maar heel kort en mijn moeder huilt weer. Of huilt ze nog? Ik weet het niet. Eten maar jongens, buldert buurman Doets over de tafel. Hij neemt zelf niets. Hij had thuis gegeten. Ik denk aan de witte boterham van Maarten die middag en eet en eet van de bruine bonensoep. Proef ik nou dat brood van Maarten en die boter met suiker? Ik weet het niet. Nee, het zijn bruine bonen en er zit nog iets anders in wat op groente lijkt. Er is nog meer, een tweede bord vol. Nu proef ik meer de bruine bonen dan de witte boterham. Het wordt steeds lekkerder en ik denk: dit heeft Maarten niet. Ik wel. Buurman Doets praat met moeder. Hij is een stuk langer dan zij, dus buigt hij een stukje voorover, naar haar toe. Hij fluistert bijna en ik kan niet horen wat hij zegt. Ik wil het wel weten, want deze vrolijke buurman zegt vaak hele leuke dingen. Terwijl we alle vier ons tweede bord bruine bonensoep leegeten kijkt moeder omhoog in het gezicht van onze reddende engel, buurman Doets. Ze lacht ineens. Dan keert ze zich tot de vier jongens in wit ondergoed aan de bruine bonen en zegt: ‘Straks komt je vader thuis, jongens. Jullie mogen nog wel even wachten.’ Het moet al heel laat zijn en de buurman maakt onze kachel aan. Hij zit op zijn knieën voor het open deurtje om zo het vuurtje op te stoken. Naast de kachel staat de zwarte emmer, mijn emmer met kolen. Ik vertel hem waar die vandaan komen en dat ik morgen weer terugga voor meer kolen. We verdringen ons om de steeds warmer wordende kachel. En dan is het zover. Vader stapt binnen. Hij heeft een grote jas aan die ik niet ken. Hij kust en omhelst mijn moeder en ook ons vieren. Hij ploft neer in een grote stoel en mijn jongste broertje en ik zitten direct op zijn schoot. Hij praat tegen mijn moeder, maar ik weet niet waarover het gaat. Ik probeer er tussen te komen om te vertellen over de kolen en hoe zwaar mijn emmer was de hele weg naar huis, maar dat lukt niet. Buurman Doets gaat weg en het wordt stil in huis. Het is nacht.

Mijn vader komt nog even naar ons toe. We zijn nog wakker. In de verte is er een zwaar geronk, alsof er een grote machine ergens in de verte volop draait. Mijn vader zegt: ‘Jongens, hoor, daar komen ze weer. De vliegtuigen. Ze gaan bombarderen in Duitsland en dan keren ze terug naar Engeland. Morgen gaan we weer naar de radio luisteren. Nu moeten overal alle lichten uit blijven, in de huizen en op de straten. Maar eens komt de bevrijding.’

De oorlog voorbij, maar dan?

Moeder danste bij de radio. Dat had ik nog nooit gezien. De hele straat was vol met mensen en vlaggen! Hitler was dood, had de radio gemeld. De radio was nu niet meer onder de trap verborgen, maar stond in de woonkamer. Iedereen was blij. Zelfs onze boze buurvrouw. Wij kenden haar van achter de schutting; nu danste ze op straat met de buurman van de overkant. Ik had haar nog nooit zo vrolijk gezien; ze lachte zelfs. Ik keek aandachtig vanuit de opengeslagen voordeur toe op het luidruchtige gebeuren op straat. Overal vlaggen, grote en kleine, maar vooral die buurvrouw was mij sterk opgevallen. Terwijl ik toekeek stapte ze mis bij de rand van het trottoir. Kennelijk liet de buurman haar los. Misschien moest hij haar wel loslaten, omdat hij haar gewicht niet houden kon. Ze viel hard achterover en zat op het trottoir. Haar blijde lach van een ogenblik was terstond verdwenen. Ze stond op en liep nors naar binnen. Haar voordeur zat verscholen achter de ligusterheg van ons voortuintje. De buurman van de overkant stond even heel beteuterd te kijken, maar ik wist dat hij er niets aan kon doen. De moeder van Maarten, een grote vrouw, pakte zijn hand en vrolijk dansten ze verder, net als alle anderen. Het was feest, bevrijdingsfeest!

Een dag eerder stonden we met drommen mensen langs de provinciale weg aan het einde van onze straat. Het was de weg van Alkmaar naar Amsterdam. Kort hiervoor waren daar de dagelijkse fietsers, die vaak naast hun fietsen met houten banden liepen. Er waren ook handkarren en kleinere trekkarretjes met mensen erop. We telden ook wel eens aan het einde van de dag hoeveel dode mensen er werden meegezeuld. Het waren mensen geweest, die in groten getale vanuit Amsterdam en Zaandam de provincie Noord-Holland ingetrokken waren op zoek naar voedsel. Lopend en uitgemergeld van de honger was voor velen de voettocht te zwaar geweest. Ze waren onderweg bezweken van honger en ontbering. Wij hadden een gaarkeuken, achterom bij de slager, waar we af en toe soep konden halen in het rode emaillen emmertje van mijn moeder. Dat stond altijd in de hoek van het gootsteenkastje als het niet werd gebruikt. De soep van de slager was bijna altijd groen met gele olieachtige vlekken in kringen er bovenop drijvend. Daartussen dreef soms een aardappel. De emmer was vaak moeilijk te dragen, omdat de soep eroverheen dreigde te klotsen en dat moest niet, want net als de kolen hadden we de soep hard nodig. Alles moest thuishkomen en alles kwam ook thuis. De smaak ervan herinner ik me niet meer.

Het wachten langs de provinciale weg werd snel beloond, want er kwam een

lange rij legervoertuigen en tanks langs. Bovenop de voertuigen zaten soldaten en ik wist dat het soldaten uit Canada waren. Het waren de Canadezen! Zij hadden ons bevrijd, want zij hadden de gevechten met de Duitsers gewonnen. Vol bewondering keek ik op naar de stoere mannen in groene uniformen, die zwaaiend naar de mensen het gejuich beantwoordden. Zij hadden gewonnen en waren daarom mijn helden. Ik stond aan de overkant van de weg in de smalle berm die door een lage haag werd gescheiden van het fietspad daarachter. Op de hoofdweg reden de legercolonnen vanuit het noorden, vanuit Koog aan de Zaan, naar Amsterdam in het zuiden. Ze gooiden allerlei dingen naar de mensen toe. Ik wist eerst niet wat het was. Ik had eerder wel de voedselpakketten gezien die uit vliegtuigen werden geworpen. Zodra ze naar beneden kwamen gingen alle mensen hard hollen, mijn vader ook. Mijn broertjes en ik holden mee, maar konden hem nauwelijks bijhouden. Ik weet tot op vandaag niet of dat hollen iets heeft opgeleverd aan eten voor ons gezin. Die voedselpakketten kwamen uit Zweden, had mijn vader verteld. Maar ik kan mij niet herinneren er iets concreets van te hebben gezien. Nu kwam er weer wat uit de lucht van mensen die ons kwamen redden, de Canadese soldaten. En ineens wist ik het. Het waren pakjes sigaretten die ze in de lucht gooiden naar het juichende publiek. Ik wilde er ook een hebben voor mijn vader! Ik deed verschillende keren een poging iets uit de lucht op te vangen, want daar kon ik mee thuiskomen. Ik wachtte op de volgende legertruck; ze bleven af en aan rijden. Daar kwam weer een regen van pakjes het publiek in en... eindelijk ving ik er een op. Ik voelde dat ik iets te hard kneep en zo de kwetsbare inhoud dreigde stuk te maken. Dus ontspande ik mijn vingers. Tegelijkertijd greep een grote man naast mij mijn pols. In mijn hand hield ik het pakje sigaretten dat ik na veel geduld, goed uitkijken en hoog springen zelf had opgevangen. Hij wilde het pakje hebben, want ik rookte niet, zei hij. Ik schreeuwde dat het voor mijn vader was en hield het pakje goed vast. Ik vocht als een leeuw, schopte hem tegen zijn benen, maar hij draaide mijn arm om. Ik kneep zo hard als ik kon in het pakje sigaretten dat van wit papier was met zwarte en rode letters erop. Hij draaide mijn arm verder door, ik trapte nog harder achteruit, maar van de pijn moest ik loslaten. Ik had zo hard mogelijk in het pakje geknepen, met de gedachte dat hij in ieder geval van mij geen sigaretten in goede conditie zou krijgen. Ik huilde van blinde woede en zag de man met zijn buit weglopen. Ik had niks en ben woest naar huis gegaan. Daar heb ik het verteld, maar mijn beschrijving van de man leverde niets op. Mijn oudere broer had gelukkig ook een pakje, opgeraapt van de weg, vlak voordat een tank het kapot zou rijden. Mensen hadden op hem gescholden omdat hij gevaarlijk deed. Maar hij had sigaretten, bevrijdingssigaretten. Het was feest geworden! Maar voor mij was de glans ervan een beetje weg. Ik had niks!

Voor mijn ouders moeten de jaren 40 en 50 zwaar zijn geweest. Een maand na de bevrijding werd mijn jongste broertje geboren en twee jaar later nog een zusje, het enige meisje in ons gezin. De vlag ging uit. En trots deed mijn vader het kastje van het houten dressoir open waar een vierkante doos vol met eieren stond. Iemand van de kerk had dit gebracht. Twee jaar na de bevrijding zou er nog een lange tijd van armoede in ons gezin aanbreken. Mijn vader werkte hard voor zijn gezin, vijf jongens en een meisje. 's Avonds, na de werkdag in overall, zat hij meestal in nette kleren aan de tafel. Regelmatig las hij ons stukken uit de krant voor. Ik zat dan op de leuning van zijn stoel en luisterde aandachtig. Het ging vaak over Nederlands-Indië en onze soldaten daar. Op dinsdag ging hij naar de Zaanse Bachvereniging onder leiding van dirigent Jac. Kort. Ik zat bijna elk jaar bij de generale repetitie op donderdag- of vrijdagmiddag in de kerk voordat 's avonds de Mattheuspassie werd uitgevoerd. Grote namen van solisten kwamen jaarlijks voorbij: Aafje Heynis, Annette de la Bije, Herman Schey. Mijn vader zong in het koor en later zou mijn moeder ook op het koor gaan. Vader was tenor en moeder sopraan. Hij hielp haar wel eens met sommige moeilijke loopjes. Het orgel en de partituur, een dik groen boek op het orgel, brachten altijd uitkomst. In december was het vaak Bachs *Weihnachts Oratorium*. Al jong kende ik aardig wat stukken uit mijn hoofd, echter zonder de woorden.

Muziek was er in huis altijd. Mijn moeder kroop af en toe achter het traporgel, maar had daar meestal geen tijd voor. Ze had les gehad van de beroemde Jan Zwart, maar heeft het nooit zo ver gebracht als een van zijn andere leerlingen, Feike Asma. Ze hield van de romantische orgelklanken, net als mijn vader. Hij had les gehad van zijn eigen vader, die kerkorganist was in AmsterdamWatergraafsmeer. Hij, mijn grootvader, stierf toen mijn vader dertien jaar oud was. Korte tijd daarvoor was hij failliet gegaan. Hij had een groothandel in huishoudelijke artikelen en aardewerk en woonde in de Westerstraat in de Amsterdamse Jordaan. Daar is mijn vader ook ter wereld gekomen. Vanwege de schande van het faillissement vond de kerkenraad van de gereformeerde kerk van Watergraafsmeer het beter dat mijn grootvader niet meer achter het kerkorgel in de zondagse diensten plaats zou nemen. Mijn vader vertelde dikwijls dat dat de enige keer was dat hij zijn vader heeft zien huilen. Vermoedelijk is dat er ook de oorzaak van dat mijn vader al tijdens zijn tienerjaren niets had met de kerk waarin hij was geboren en getogen. Hij vond altijd dat ze vroom konden praten, maar als het er op aankwam werd je behandeld als een stuk oud vuil. Mijn vader is hier diep door gekwetst geweest. Zijn moeder uit de Joods-christelijke familie Homburg heeft daarin geen verandering kunnen brengen. Het is tussen de

Gereformeerde Kerk en mijn vader nooit meer iets geworden. Sterker nog: hij stak zijn hekel aan 'het vrome gepraat van die lui' nooit onder stoelen of banken. Als een echte Amsterdammer uit de Jordaan had hij het hart op de tong, maar dat werd natuurlijk niet altijd door iedereen gewaardeerd. Mijn moeder was uit een trouw gereformeerd huis, waar de oudste zoon, mijn oom Klaas, predikant werd. Een deel van de familie ging tijdens en vooral na de oorlog over naar de Vrijgemaakte Gereformeerde Kerk en dat was er de oorzaak van dat er op zondag tussen de synodalen en de vrijgemaakten nogal eens heftig werd gepraat tijdens de dikke rookwalm van sigaar en sigaret. Opa en oma bleven synodaal. Wij woonden in het noorden van Zaandam tegen Koog aan de Zaan aan en we kerkten in mijn vroege jeugd in een gebouwtje van vatenhandelaar Evenblij net over de grens van Zaandam en Koog aan de Zaan. De familie Evenblij hoorde bij de Vergadering van Gelovigen, een oorspronkelijk Engelse evangelische stroming in het christendom, die in dat zelfde zaaltje na de gereformeerde kerkdienst een zondagsschool begon. Het begon om twaalf uur. Ik kende de meeste liedjes, want ik hield toen al van zingen en ik wist de nummers van de liedjes, waarvan de meester en de juf vaak gebruikmaakten. Ze wilden dan een lied zingen, maar wisten het nummer van de zangbundel niet. Ik vaak wel. Ik denk dat ik daar de eerste beginselen van het geloof heb geleerd. Zij hadden iets, die juf en die meester, wat ze bij ons in de kerk niet hadden. Ik kon dat niet onder woorden brengen, maar de herinnering eraan zegt nu veel meer. Toen ik op elfjarige leeftijd voor het eerst samen met mijn oudere broer naar de catechisatie ging was ik er al snel achter: die gereformeerde dominee gelooft het ook niet. Want dat werd mijn grote punt: onuitgesproken weliswaar, maar nog steeds in mijn herinnering onuitwisbaar aanwezig, namelijk de overtuiging dat de mensen van die kerk – en nu dus ook de dominee – de dingen van het geloof alleen maar napraatten van anderen, maar er zelf niet in geloofden. Onmogelijk om daar op die leeftijd woorden aan te geven, maar gaandeweg werd ik ook recalcitrant. Ik kon allerlei dingen tijdens de catechisatie van de dominee niet aanvaarden. Een keer ontviel mij: 'Nou, daar geloof ik niets van.' De dominee liep rood aan en ik moest op de gang staan. Ik was zo kwaad, dat ik naar huis ben gegaan, zeker een halfuur lopend door het donker. Ik besloot er nooit meer heen te gaan. Maar dat was de volgende week wel weer over en ik ging toch. In mijn achterhoofd was er jegens de dominee en ook jegens sommige andere kinderen van rijkere ouders bij mij een gevoel van afwijzing. Ze zagen mij niet zitten, ook de dominee niet, had ik bedacht. Mijn vader werkte immers in een blauwe overall en andere vaders werkten soms op een kantoor of bij een bank. Ik voelde me niet voor vol aangezien. Dat gevoel had ik op de zondagsschool niet. Meester Van de Wetering, meester Zwart en ook juf Bep

waren naar mijn waarneming uit een heel ander hout gesneden. Bij het Kerstfeest in een zaal tegenover de gasfabriek kregen we een boek en een sinaasappel. Vooral de naam van W.G. van de Hulst, een auteur in christelijke kringen, was mij heel vertrouwd. *Jaap Holm*, *Kruiend IJs* en *Ouwe Bram* waren bekende titels. Maar aan *Jaap Holm* had ik een hekel gekregen. Het ging over een arme familie, die tijdens de kerstdagen werd verrast met een grote tas boodschappen van de kruidenier. Ik leefde helemaal mee. Hun geluk werd mijn geluk. Hun omstandigheden waren immers de omstandigheden van ons gezin, maar toen gebeurde er een ramp. Vader Holm liet de tas even buiten staan en die werd in het donker gestolen. Weg tas, weg boodschappen, weg het geluk van een gezin dat dit zo hard nodig had. Die avond ben ik uiterst verdrietig, maar ook bijzonder kwaad, naar bed gegaan. Ik heb het boek nooit uitgelezen, hoewel ik meen dat het later toch nog enigszins goed is gekomen.

Armoede zette een stempel op mijn kinderjaren. Door de week liep ik op klompen en 's zondags naar de kerk mocht ik mijn schoenen aan. Dan was ik heel trots en voelde ik me stukken beter. Die klompen sleten ook zo snel en plotseling ontdekte je alweer een gat in de zool. Ik wist dat mijn moeder geen geld had voor nieuwe klompen. Die kostten iets van één gulden vijfenzeventig bij de kruidenier, mijnheer Melk in de Westzijde, vlakbij de Prins Bernardbrug. Het was een heel stuk lopen richting de school, dus passeerde ik de winkel dagelijks viermaal. Dan linksaf de Bernardbrug over. Die brug werd geopend door prins Bernard. We hadden op school twee liedjes geleerd, die we voor de prins zouden zingen. Die dag stonden we klaar en de prins zou per auto van de brug komen waar wij aan de rechterkant stonden opgesteld. We zouden zingen onder aanvoering van meester Van den Berg. Een klein mannetje dat verstand van muziek had, zo had ik wel begrepen. Het wachten op de prins duurde lang, maar dat zou beloond worden als hij er eenmaal was. De Prins der Nederlanden, wie zou hem ooit van zo dichtbij zien. Uiteindelijk kwam het sein dat de auto met de hoge bezoeker eraan kwam. Meester Van den Berg gaf het sein en we zetten allemaal precies gelijk het lied in waarvan ik de titel niet meer weet. We keken al zingend naar links en daar kwam een zwarte auto en nog een en nog een. Met hoge snelheid zoefden ze aan ons voorbij. Ik stond op mijn tenen, zag de auto's, maar geen prins. Zat hij nou in de eerste auto, in de tweede of misschien toch in de derde? Ik zou het nooit weten. Ik was kwaad, heel kwaad. En ik meende dat ook bij meester Van den Berg te zien. Van het tweede lied is niets meer gekomen. We mochten naar huis, de rest van de middag was vrij. Op die dag is mijn mening over de prins gevormd, die het presteerde langs honderden gespannen schoolkinderen in hoge snelheid te passeren zonder ze een blik waardig te keuren.

Ik probeerde een gat in de zool van een van mijn klompen meestal te verbergen voor mijn moeder. In onze schuur lag een grote blichschaar waarmee ik uit een stuk stevig karton een binnenzooltje knipte en dat in mijn klomp schoof. Ik bad dan 's avonds in mijn bed dat het de volgende dag niet zou gaan regenen, zodat mijn kous of sok droog zou blijven en ik mijn moeder niet hoefde te zeggen dat ik een gat in mijn klomp had. Maar soms ging het toch regenen. De natte voetafdruk op de linoleum achtige vloerbedekking verraadde het gat in mijn klomp. Ik voelde me ongelukkig. Er was geen geld, wist ik. Er stond al wat op de lat bij kruidenier Melk.

Als ik boodschappen ging halen moest ik er vaak bijzeggen: 'Wilt u het even opschrijven, mijn moeder komt het zaterdag betalen?' Als op woensdagmiddag de man van de vakbond de contributie kwam innen, ging mijn moeder wel eens in de keuken staan, zodat hij tevergeefs aanbelde en weer wegging. Ik wist het: er was geen geld. Later verdiende ik een gulden bij de groenteboer en deed die in mijn spaarpot. Een groen geverfde stalen spaarpot waarvan ik de sleutel had. Op woensdagmiddag leende ik mijn moeder vaak een gulden voor de man van de vakbond. Want op woensdag was het weekloon van mijn vader echt helemaal op. Op zondagsschool had ik geleerd dat je voor alles kon bidden. God weet wel wat je nodig hebt, hadden ze mij daar onderwezen. En zij geloofden het zelf ook, daarom was het voor mij niet moeilijk om het ook te geloven. Deze mensen waren te vertrouwen. Dus ik bad... om geld. Want als alles op was, dan had ik nog wat in mijn groene spaarpot van de Nutsspaarbank, gevestigd op de hoek van de Stationsstraat en de Westzijde. Zij hadden mij die groene spaarpot gegeven en ik had het sleuteltje ervan. Als die vol was, kon je het wegbrengen en dan werd het bedrag bijgeschreven op je boekje. Maar dat is bijna nooit gebeurd. Een papieren gulden kon je oprollen en kon je door het ronde gaatje aan de zijkant naar binnen werken. Aan de andere kant zat de sleuf voor de munten. Mijn spaarpot stond boven in de kamerkast op de bovenste plank waar ik bij kon komen door op een stoel te staan. Dan kon je met je hand naar links waar de plank nog een stukje doorliep achter de wand. Alles wat je daar zette was aan het oog onttrokken. Dat vond ik de veiligste plek. Ik wist dat ik geld had, voor als het helemaal op was. En of ik het zaterdag weer terugkreeg? Nee, dat hoefde ook niet. Er was geen geld meer als de boodschappen waren gehaald. Zou er nog genoeg in zitten voor nieuwe klompen? In de grote Statenbijbel had ik de platen bekeken, vooral van Daniël in de leeuwenkuil. Hij werd niet verslonden. God kan wonderen doen, ook met mijn geld. Daar bad ik voor in mijn bed. Ik voelde de armoede met mijn hoofd onder het kussen.

Vragen komen vanzelf

Ik was veertien jaar en we konden niet mee met het zomerkamp van de GJC, de Gereformeerde Jeugd Club. Ik zou samen gaan met mijn broer, die een jaar ouder was dan ik. We hadden ons er erg op verheugd. Maar het was te duur. Het geld was er niet en ik begreep het wel. Ik was niet boos, wel erg teleurgesteld. Ik wist meestal precies wat er nog bij de kruidenier aan schuld uitstond. Ik moest regelmatig aan hem vragen het bedrag van de boodschappen even op te schrijven, want zaterdag zou mijn moeder komen om te betalen. Maar het volledige bedrag was er vaak niet. Dit hield mij, zonder dat mijn ouders dit wisten, nogal bezig. Als ik jarig was in november of het was Sinterklaas in december, dan was het tijd voor cadeautjes. Die waren er ook altijd. Voor alle kinderen kwam er met Sinterklaas een zinken teil vol met cadeaus. Ook nog een volle jutezak. Maar ik was nooit echt blij. Ik vroeg me af hoe ze het hadden betaald. Het was veel te veel. Dat grote kleurboek en die grote doos met kleurpotloden, compleet met een puntenslijper. En dan ook nog nieuwe wanten, want het was winter geworden. Ik was trots op mijn wanten, warm als ze waren, maar ik was niet blij. Het was te duur, dat wist ik. Nee, dat we niet meekonden met het zomerkamp naar Lunteren op de Veluwe begreep ik wel. Wie gaat er nu een week zomaar op vakantie? Dat deden wij nooit. Ja, een zomerdag met z'n allen op de fiets van Zaandam naar Heemskerk. Naar het strand. Mijn zusje voorop, in een bakje, bij mijn moeder en mijn jongste broertje bij mijn vader achterop. En dan vier jongens op de fiets erachter in optocht. Allemaal spierwitte haren. Zo'n dag was wel bijzonder. De geur van de dennenbomen als je door een stukje bos ging fascineerde me. En dan de aanblik van zee en strand. Alsof je adem stakte. Maar een keer kwam er onweer in de middag. Vanwege donkere lichten in het westen, boven de zee, vonden mijn ouders dat we weg moesten. De dag was nog lang niet om, maar de zon was al achter de wolken verdwenen. Op weg naar huis moesten we schuilen in een boerenschuur in Assendelft. Donder en bliksem hadden ons ingehaald. Toen het onweer voorbij was bleef het regenen. Drijfnat kwamen we thuis aan. De felgele jurk van mijn moeder plakte strak om haar lichaam. Mijn vaders haar hing in natte slierten over zijn voorhoofd en mijn shirt zat vastgeplakt op mijn rug. Ik kon het zelf niet uit krijgen. Het water stond in mijn schoenen. Maar we waren twee uur op het strand geweest. Dat kon niemand ons meer afnemen.

Nu was het weer zomer en misschien gingen we dan wel weer naar het strand. Dan maar geen zomerkamp. Het was vijfenveertig gulden, dat betekende negentig gulden voor ons tweeën. Dat was er gewoonweg niet. Zaterdag zouden ze gaan,

zonder ons. Maar op vrijdag werd alles anders. De kerk, de diaconie, zoals dat heette, heeft voor ons betaald. We mochten toch mee. Alles werd in gereedheid gebracht, tandenborstel en tandpasta, zeep en kleren, alles in een bruine koffer, geleend van opa en oma en door mij en mijn oudere broer opgehaald. Hij fietste, ik zat achterop met de koffer rechtop op mijn dijbenen. In de koffer twee pyjama's, want die hadden we zelf niet. Van opa, een kleine man met een kleine maat te leen. Ze roken wel wat muf, want in oma's linnenkast, op de zolder van hun houten huisje, rook het ook altijd naar kamferballen. Tegen de motten. De broek van de pyjama had geen elastiek, maar een lint van dezelfde stof, die je moest vastknopen. We sliepen op stro in een soort van slaapzak. Ik weet niet meer hoe we aan die slaapzakken kwamen. 's Morgens vroeg begon er een aggregaat te draaien. De boer moest zelf zijn water oppompen en daar was dat aggregaat voor. Het water rook heel anders dan thuis. Het rook naar ijzer, had ik vastgesteld. Ik was er helemaal uit, weg van huis. Echt op vakantie en steeds in het bos met de geur van naaldbomen.

's Avonds was er altijd een verhaal en een Bijbelvertelling. En zingen bij een trekharmonica. De dominee ging ook altijd mee. We kregen degelijk Bijbels onderricht en praatten in de groepen over allerlei thema's. Ik dacht: zouden ze weten dat de kerk dit voor mij en mijn broer heeft betaald? Of is het geheimgehouden? De gedachte dat iemand dat zou weten kon me aanvliegen. Dat was voor mij verstikkend. Ik zou me doodschamen. Ik voelde me vernederd tussen al die kinderen van wie de ouders het kennelijk wel konden betalen. Ik wilde zelf geld gaan verdienen. Ik wilde de armoede bestrijden en te boven komen. Ik wilde onafhankelijk worden en me niet langer schamen voor wat ik niet had. Er waren kinderen op school die altijd nieuwe kleding hadden. Die kinderen waren voor mij onbereikbaar. Er stond een onzichtbare muur tussen hen en mij in. Ik had nooit iets nieuws. Ik droeg de kleren van mijn oudere broers als zij eruit gegroeid waren. Verder kleding die we hadden gekregen. Direct na de oorlog hadden mijn jongere broertje en ik, ook via de kerkelijke diaconie, een Amerikaans winterjack gekregen, van binnen gevoerd met witte wol, van buiten groen met enkele letters en stoffen stickers. Hoewel het was gekregen en anderen wisten dat wij dat gekregen hadden, was ik toch apetrots op mijn jack. Het zat warm en solide om je heen. Ik had geen jas of jack en het zou winter worden. Toen kwam dit cadeau als uit de hemel gevallen. Zo voelde het ook. Op de zondagsschool had ik geleerd dat God voor ons zou zorgen en ik zag het in de praktijk gebeuren. Ik voelde me blij en dankbaar in mijn nieuwe jack.

Zodra ik vijftien jaar zou worden en mocht werken, zou ik ook gaan werken. Dat had ik vast besloten. En zo is het ook gebeurd. Ik verdiende nu zelf geld! Mijn rapport in de tweede klas van de middelbare school kelderde met zestien punten. Ik zorgde dat ik bleef zitten en van school af mocht. Mijn vader deed nog pogingen me van gedachte te laten veranderen maar dat lukte niet. Voor het eerst een colbert kopen in Amsterdam en een nette pantalon. Ik kreeg een bijpassende stropdas en zag eruit om door een ringetje te halen. Nooit was ik zo formeel gekleed geweest, klaar voor de baan op kantoor. Het loon was laag, de baan saai en de dagen lang. 's Avonds om zeven uur naar het historische gebouw van de Zaanse HBS. De avondschoon na de werkdag begon om zeven uur en duurde dan tot tien uur. Half elf thuis, huiswerk maken bij een zachtjes spelende radio, afgestemd op Radio Luxemburg. Na het radionieuws van half elf gingen mijn ouders slapen en ik bleef op tot laat. Ik hield van belcantomuziek, vooral de grote sopranen en tenoren uit de opera. Maria Callas was mijn allergrootste idool. Het was al op twaalfjarige leeftijd begonnen met de tenor Mario Lanza. Hij opende meestal AVRO's *Arbeidsvitaminen* met liederen als *Granada* of het *Drinklied* uit de musical *The Student Prince*. Zondagmiddag om twee uur zat ik in mijn tienerjaren met mijn hoofd in de radio om het operaprogramma van Brussel te kunnen horen, anderhalf uur lang met de grootste stemmen uit de wereld: Beniamino Gigli, Rudolf Schock, Anneliese Rothenberger, Maria Callas, Gré Brouwenstijn, Erna Spoorenberg en nog vele anderen. Mario Lanza was populair door zijn musicalfilms. Een grote stem, die maximaal werd uitgebuit door de commercie. In elke jukebox waren er wel een of twee liederen te beluisteren van deze Italiaanse Amerikaan. Ik hoorde die voor een dubbeltje als ik met vrienden ging biljarten.

In datzelfde jaar kreeg ik een prachtig vriendinnetje, dat later mijn vrouw zou worden en moeder van mijn vier kinderen. Zij ging de opleiding in voor verpleegkundige in een gereformeerd ziekenhuis in Amsterdam. Het waren jaren van hard werken en slagen voor de avondschoon. Mijn vriendin werd gediplomeerd verpleegkundige en haalde ook haar kraamaantekening. Thuis groeiden de zorgen. Mijn moeder werd ziek. Een slopende ziekte, darmkanker, die na twee jaar leidde tot haar dood. Na een geslaagde operatie mocht ze weer even naar huis, maar al gauw bleek dat ze niet echt beter was. Op de dag dat ik de militaire dienst inging, 4 februari 1960, zwaaide ze me uit van achter haar slaapkamerraam. Bleek en mager zag ze haar zoon gaan. Eind maart is ze gestorven. Ik werd per telegram teruggeroepen uit de kazerne in Ossendrecht. Vechtend tegen mijn tranen zag ik hoe ze haar laatste adem uit haar lichaam vol hevige pijn uitblies. Het was een

maandagavond rond elf uur. Haar ogen staarden naar het plafond, mijn vader was van slag, ontredderd en dodelijk vermoeid. De volgende morgen rond tien uur kwam dominee De Bruijne, niet onze eigen dominee, maar van verderop in de stad, op bezoek. Hij had me al eerder eens staande gehouden, toen ik in Zaandam fietste en vroeg: ‘Hoe is het nou met je, jongen en hoe is het met je moeder?’ Het was enkele weken voor haar dood. De tranen liepen over zijn wangen. Zijn medeleven voelde weldadig aan en zijn vraag aan mij onthutste me een beetje. Dat had nog nooit iemand gevraagd en zeker niet met zoveel warmte en medegevoel. Nu was de dominee bij mijn vader op bezoek in ons gebroken gezin. Na korte tijd holde mijn vader de kamer uit, de trap op, en we hoorden hem boven in zijn slaapkamer al zijn ellende en verdriet er letterlijk uit brullen. Nooit had ik hem zo gezien of gehoord. Hij hield van mijn moeder. Ze zat zo vaak op zijn knie, ze zongen samen en lachten samen. Ondanks alle zorgen waren ze samen altijd blij. Nu was alles kapot. Dominee De Bruijne zei nog wat hartelijke woorden, die ik mij niet herinner. Hij moest gaan, zei hij, want onze eigen dominee zou straks ook komen en die mocht hem hier natuurlijk niet aantreffen. Waarom niet, is me nooit duidelijk geworden. Mijn zusje van net dertien, mijn broers en ik bleven met hun emoties op hun eigen onbewoonde eiland. We onderdrukten onze tranen, want huilen deed je als jongen niet. We hadden vast wel onze eigen emoties, maar we waren er niet voor elkaar. Dat hadden we niet geleerd. We hadden ons misschien wel een zekere gevoelsarme strategie eigen gemaakt. De volgende dag zag ik mijn moeder in de kist liggen. Roerloos, de ogen gesloten. Haar altijd zo lichtrood gekleurde, hoge jukbeenderen waren nu wit. Haar wangen glansden niet meer, maar waren ongekend dof. Haar huid leek meer op stopverf. Haar wimpers krulden nog wel hoog op. Ik dacht aan haar begrafenis, die over een paar dagen zou plaatsvinden. Dit is mijn moeder. Uit haar ben ik voortgekomen en nu is ze dood. Enkele weken tevoren had mijn vader aan haar bed gezeten toen ik onverwacht binnenstapte. Hij hield haar hand vast en zij keek naar hem met haar hol geworden ogen. Hij las haar voor uit de Bijbel. Toen ik dichterbij kwam in de vrij ruime eenpersoons ziekenhuiskamer herkende ik Psalm 23: *de Here is mijn herder*. De bekendste psalm, juist bij gelegenheden als deze, als de dood dichterbij komt. Hij vertroostte haar met de woorden van deze psalm en dat ontroerde me. Dit had ik nog nooit gezien. Ze had troost nodig. Ze moest afscheid nemen van haar man en haar zes kinderen. Ze moest afscheid nemen van het leven. Ze lag daar in die kamer en wist dat ze niet beter zou worden. Ze zou gaan sterven. Ze had amper geleefd. Ze was een overlevende, van de oorlog, van de angst om haar man en van de honger van haar kinderen. Ik wist nooit wat ik moest zeggen als ik bij haar zat. Afgelopen november ben ik ’s middags bij haar op bezoek gegaan. Het was

mijn verjaardag. Ik had een grote doos bonbons gekocht in de luxe zaak van een warme bakker. Een prachtige kleurige doos. Vanwege mijn verjaardag. Ze zei dat het wel vreemd was dat ik jarig was en dat zij een cadeautje kreeg. Mijn woorden stokten in een opgezette keel. Ik zat daar en vermoedde dat ze veel pijn had. De doos met bonbons was te groot voor het tafeltje, dus legde ik die aan haar voeteneind, zodat ook anderen het later konden zien.

Na de begrafenis moesten we allemaal op een rij staan voor de condoleance. Rijen van mensen trokken voor ons langs om ons een hand te geven. Mijn opa en oma stonden er ook bij. Zij hadden hun dochter begraven, mijn vader zijn vrouw en wij onze moeder. Ik keek naar opa en oma. Ze waren helemaal in het zwart gekleed. Opa was altijd heel vrolijk. Zijn schaterlach was bij ons meer dan beroemd. We hielden allemaal van hem. Maar nu was hij grauw en vermoeid. Dit was opa niet meer. Hij had moeten aanzien hoe zijn dochter na een lange lijdensweg ging sterven. Het kijken naar opa maakte me uitermate verdrietig. Mijn oudere broer naast mij wist ook niet welke houding hij moest aannemen. Hij stond er hoekig en onhandig bij. Mensen gaven hem een hand en hij zei niets. Ik zei ook niets. Het was een uitermate ongemakkelijke situatie waarin we waren terechtgekomen. Het duurde ook veel te lang, vanwege de grote stoet mensen. Thuisgekomen ging ieder zijn eigen gang. Het was kil en ongezellig in huis. De volgende morgen ging ik in uniform terug naar de kazerne, een andere kazerne. Nu in Ede, naar de kaderschool. Ik kwam een dag te laat aan, maar men had grote sympathie voor me. Iedereen wist waarom ik een dag te laat was aangekomen. Arie wilde mijn slapie worden en had een bed voor me gereserveerd. Zes maanden later startte het vliegtuig de vier motoren voor een lange vlucht. Een vliegtuig vol met militairen in burgerkleding, met bestemming Nieuw-Guinea. Na een lange tocht via de Noordpool en Tokio landde de DC-7 turbopropeller op het eiland Biak. Ik liep tegen een muur van vochtige warmte op. Ik was in de tropen, aan de andere kant van de wereld!

Mijn vriendin vond het moeilijk, maar ik had haar trouw beloofd. We waren twee weken eerder verloofd. Ik meende het oprecht, want in mijn kinderlijke gebeden had ik aan God gevraagd of zij mijn vrouw mocht worden. Ik was helemaal weg van haar. De dag dat ze stond te wachten in de stromende regen, haar zwarte lange haren in slierten rond haar hoofd en in een felrode regenjas vormt in mijn gedachte nog steeds het decor van onze relatie. Als ze lachte straalde haar prachtige gelijkmatige gebit met spierwitte tanden mij uitdagend tegemoet. Zij was het helemaal voor me en het jaar zou gauw om zijn. Het was moeilijk voor haar, heel moeilijk! Ik voelde me een beetje schuldig. Ik verontschuldigde mezelf met de gedachte dat zij steeds de

weekenden moest werken als ik vrij was. We konden elkaar niet zo vaak zien. De avond van mijn vertrek was donker en het stormde. De nacht van 1 op 2 november begon ik aan mijn eerste vliegreis, die negenendertig uur zou duren. We schreven brieven, veel brieven en lange brieven. Ik had een heerlijke tijd, kon veel lezen, was bezig met vragen rond het Jodendom, luisterde via de Wereldomroep naar het Eichmann-proces in Jeruzalem, las af en toe in mijn bijbeltje, maar dacht nog steeds dat de mensen in de kerk elkaar napraatten en niets echt geloofden. Ik ontmoette voor het eerst een Jood, een soldaat uit mijn peloton, die na zijn tijd in Nieuw-Guinea in Israël zou gaan wonen. Zijn ouders waren daar al. Israël en de Bijbel hadden met elkaar te maken. Het bleef me fascineren, verbazen en het riep steeds meer vragen bij me op. Waarom weet ik hier zo weinig van? De Holocaust, de staat Israël en alles wat daarmee samenhangt. Het Eichmannproces had iets in mij wakker gemaakt. Hoe zit het met het Godsbestaan? Daar heb ik overigens nooit aan getwijfeld. Ik las meer over de oorlogstijd, de boeken van Leon Uris: *Exodus*, over het schip met overlevenden uit de vernietigings kampen dat op weg ging naar Israël en *Mila 18* over het getto van Warschau.

Ik kreeg ooit een tekst over een gesprek tussen een student en zijn professor en raakte nog meer verbaasd. De Joden, de geschiedenis, de Holocaust, Eichmann, de staat Israël en Jeruzalem, de Bijbel en de profeten. Jezus en de apostelen. Wie is God? Waarom weet ik niks en waarom beweegt dit mijn diepste binnenste met de meest onwezenlijke vragen, waarop misschien niemand het antwoord weet. Dat gesprek ging ongeveer zo:

Prof: Dus jij gelooft in God, jongen?

Student: Absoluut, mijnheer.

Prof: Is God goed?

Student: Zeker.

Prof: Is God almachtig?

Student: Jazeker.

Prof: Mijn broer stierf aan kanker, zelfs ondanks dat hij God bad om hem te genezen. De meesten van ons zouden proberen anderen die ziek zijn te helpen. Maar God deed dat niet. Hoe verklaar je dan dat God goed is? Hmm?

De student is stil.

Prof: Hier heb je geen antwoord op, wel? Laten we opnieuw beginnen, jongen. Is

God goed?

Student: Ja.

Prof: Is satan goed?

Student: Nee.

Prof: Waar komt satan vandaan?

Student: Van ... God ...

Prof: Dat is goed. Vertel me, jongen, is er kwaad in de wereld?

Student: Ja.

Prof: Het kwaad is overal, is het niet? En God heeft alle dingen gemaakt. Correct?

Student: Ja.

Prof: Dus, wie maakte het kwaad?

De student geeft geen antwoord.

Prof: Bestaat er ziekte? Immoraliteit? Haat? Lelijkheid? Al deze vreselijke dingen bestaan in de wereld, is het niet?

Student: Ja, mijnheer.

Prof: Dus, wie maakte ze?

De student heeft geen antwoord.

Prof: De wetenschap leert dat je vijf zintuigen hebt die je gebruikt om de wereld om je heen te identificeren en waar te nemen. Vertel me, jongen... Heb jij ooit God *gezien*?

Student: Nee, mijnheer.

Prof: Vertel ons, heb je ooit je God *gehoord*?

Student: Nee, mijnheer.

Prof: Heb je ooit je God *gevoeld*, je God *gesmaakt*, je God *geroken*? Heb je wat dat betreft ooit een *zintuiglijke* gewaarwording van God gehad?

Student: Nee, mijnheer.

Prof: En je gelooft nog steeds in Hem?

Student: Ja, mijnheer.

Prof: Overeenkomstig de ervaring-, test-, en bewijsprotocollen, zegt de wetenschap dat jouw God niet bestaat. Wat zeg je daarop, jongen?

Student: Niets. Ik heb alleen mijn geloof, mijnheer.

Prof: Juist. Geloof. En dat is het probleem dat de wetenschap heeft.

Student: Professor, mag ik u iets vragen? Is er zoiets als warmte?

Prof: Ja.

Student: En is er zoiets als koude?

Prof: Ja.

Student: Nee, mijnheer, dat is er niet.

De collegezaal wordt erg stil door de wending in het gesprek.

Student: Mijnheer, je kunt veel warmte hebben, en meer warmte, superwarm, megawarm, witheet of een beetje warm; en ook geen warmte. Maar er bestaat niet iets wat we koude noemen. We kunnen gaan tot 273 graden Celsius onder nul, hetgeen is 'geen warmte', maar we kunnen niet verdergaan dan dat. Er bestaat niet zoiets als 'koude'. 'Koude' is alleen een woord wat we gebruiken om de *afwezigheid* van warmte te omschrijven. We kunnen geen koude meten. Warmte is energie. Koude is niet het tegenovergestelde van warmte, mijnheer, maar de *afwezigheid* ervan.

Het wordt zo stil in de collegezaal, dat je een speld kunt horen vallen.

Student: En wat aangaande duisternis, professor? Bestaat er zoiets als duisternis?

Prof: Ja. Wat zou de nacht zijn als er geen duisternis is?

Student: U hebt het weer fout, mijnheer. Duisternis is de *afwezigheid* van iets. Je kunt flauw licht hebben, en normaal licht, helder licht, groot licht... Maar zonder licht heb je niets en dat wordt duisternis genoemd, is het niet? In werkelijkheid is duisternis niet iets. Als het er zou zijn, zou u in staat zijn om duisternis nog donkerder te maken, nietwaar?

Prof: Wat is nu het punt dat je wilt bereiken, jongeman?

Student: Mijnheer, mijn punt is dat uw filosofische stelling niet deugt.

Prof: Niet deugt? Kun je dat uitleggen?

Student: Mijnheer, u werkt met een tweeledige vooronderstelling. U betoogt dat er *leven* is en dat er *dood* is; een goede God en een slechte God. U beschouwt het begrip 'God' als iets wat eindig is, iets wat we kunnen meten. Mijnheer, de wetenschap kan zelfs een *gedachte* niet verklaren. Het gebruikt elektriciteit en magnetisme, maar heeft geen van beide ooit gezien en nog veel minder volledig begrepen. Om de dood als het tegenovergestelde van het leven te zien, betekent: onkundig te zijn met het feit dat de dood niet kan bestaan als een zelfstandig iets. De dood is niet het tegenover gestelde van het leven, maar de *afwezigheid* ervan. Nu, professor, leert u uw studenten dat ze geëvolueerd zijn uit een aap?

Prof: Als je nu verwijst naar het natuurlijke evolutieproces, ja, natuurlijk doe ik dat.

Student: Hebt u ooit de evolutie met uw eigen ogen waargenomen, mijnheer?

De professor schudde zijn hoofd met een glimlach, en begon zich te realiseren waar het betoog heenging.

Student: Aangezien niemand ooit het evolutieproces aan het werk heeft gezien, of kan bewijzen dat dit proces een voortgaand proces is, bent u dan niet uw *mening* aan het onderwijzen, mijnheer? Bent u niet in plaats van een wetenschapper, een *prediker*?

De klas is in rumoer.

Student: Is er iemand in de klas die ooit het verstand van de professor *gezien* heeft?

De klas barst uit in gelach.

Student: Is er hier iemand die ooit het verstand van de professor gehoord heeft, gevoeld heeft, aangeraakt heeft of geroken heeft?... Zo, overeenkomstig de vastgestelde regels van de ervarings-, test- en bewijsprotocollen, zegt de wetenschap dat u geen verstand hebt, mijnheer. Met alle verschuldigde respect, mijnheer, hoe zullen wij dan vertrouwen op uw colleges?

De klas is stil. De professor staart naar de student, zijn gezicht staat op ondoorgrondelijk.

Prof: Ik denk dat jullie ze van mij moeten aannemen op geloof, jongen.

Student: Dat is het, mijnheer... De link tussen de mens en God is *geloof*. Dat is alles dat de dingen in beweging en in leven houdt.

De student was Albert Einstein!